

Wetenschappelijk, op het taalkundige af
(Freek Van de Velde)

Best wel comfortabel, als je eens een stukje mag schrijven over een constructie zonder omstandig uit te hoeven leggen wat constructies precies zijn en hoe Constructiegrammatica (met hoofdletter, of beter nog, met een afkorting CxG) ermee omgaat. Voor wie daar geen idee van heeft: de omgang behelst meestal minstens een formalisering met een dubbele pijl en veel rechte haakjes. Niet iedereen is daarvan onder de indruk. Jeffrey Lidz en Alexander Williams hebben in 2009 een recensie van het boek 'Constructions at work' van Adele Goldberg onder de titel 'Constructions on holiday' laten verschijnen, een sneer naar de in hun ogen beperkte bruikbaarheid van de theorie om vooruitgang te boeken in de taalkunde. En Martin Hilpert, zelf een onvermoeibaar grootproducent van constructiegrammaticaal werk, heeft eens opgemerkt dat “many researchers in Construction Grammar share a (near-pathological) fascination for deviant, unruly, and unpredictable patterns”.

Daar is wel iets van. De doorsnee constructiegrammaticus gaat vooral korte uitdrukkingen te lijf, waarvan minstens de helft van de onderdelen al vast ligt. Daar zijn verschillende redenen voor. De interessantste reden heb ik gelezen in het boek *Taal op drift* van Joop Van der Horst, waarin hij uitlegt dat de opkomst van de constructiegrammatica samenhangt met de structuur van het hedendaagse Europese talen. Constructiegrammatica is niet een intrinsiek betere taalkundige theorie, maar een theorie die gesneden is op maat van het Engels en het Nederlands, en helemaal niet goed werkt voor het Latijn, het Sanskriet, het Oudengels, of het Oudnederlands. Een andere reden, die constructiegrammatici zelf het liefste horen, is dat het onderscheid tussen abstracte syntactische structuren en concrete patronen theoretisch onhoudbaar is – waar ze overigens gelijk in hebben. De reden die ze het minst graag horen is dat constructiegrammatici gemakzuchtige beuzelaars zijn, die met een aandoenlijk gebrek aan fantasie een kortzichtig genoeg scheppen in het uitvlooiën van niet ter zake doende details van idiosyncratische brokjes taal die ze onder hun troebele microscoop leggen.

Dat is dan ook precies wat ik ga doen in de rest van deze column: een nogal marginaal patroontje bekijken, en me beperken tot een paar observaties die het niveau van de anekdotiek nauwelijks overstijgen.

Het onderwerp is de *op het ADJ-e af* constructie. Eerst even de feiten: alles ligt zo goed als vast, op het adjectief na, dat je binnen bepaalde semantische restricties helemaal vrij mag kiezen. Je hebt wel nog: *bij de beesten af*, wat er een beetje op lijkt, maar laat ons dat nu maar even een andere constructie noemen. De constructie wordt vaak gebruikt om een ander adjectief nader te preciseren (bijvoorbeeld: *excentriek, op het decadente af*), maar dat hoeft niet (bijvoorbeeld: *iemand die op het neurotische af shaggies draaide*). Verder: het adjectief moet verbogen zijn. Als je een adjectief hebt dat geen buigingssjwa kan krijgen, dan gaat het niet goed. Je vindt wel eens een voorbeeldje als *Het leek wel een beetje op het kinky af*, maar in een schoolopstel gaat daar een rode streep door. En het wordt niet beter als je *op het kinky af* schrijft. Of zegt.

Wat nog? Je kunt de constructie als adverbiale bepaling gebruiken of als predicaatsnomen (bijvoorbeeld: *het was echt op het arrogante af*), maar ze is minder bruikbaar als attributief adjectief, al deinst Google er niet voor terug gevallen voor je op te zoeken als *een op het cynische af kritische bespreking*. Over dat soort patronen valt overigens wel meer te zeggen, bijvoorbeeld in de context van constructies als *de grootste mogelijke onzin*, met eveneens kwansuis verbogen *mogelijk*. Maar dat is voor een andere gelegenheid.

Goed. Tot zover niets wereldschokkends. Maar nu iets over die semantische restricties. Je kunt eigenlijk alleen maar negatief klinkende adjectieven gebruiken in deze constructie. Dat fenomeen heet 'semantische prosodie'. Je kunt dus wel zeggen: *op het manische af, op het ongezonde af* of *op het truttige af*, maar niet *hij is toeschietelijk, op het hartverwarmende af*. Tenzij je een onverbeterlijke misantroop bent, of een komisch effect wilt sorteren. Dat klopt overigens niet helemaal. Ik heb een wat ouder voorbeeld uit het culturele tijdschrift *De Gids*, jaargang 1915, waarin die beperking niet geldt: *welwillend en hulpvaardig (...), dikwijls op het vriendschappelijke af*, en je kunt de constructie ook wel gebruiken voor extreem positieve adjectieven: *humoristisch, tot op het hilarische af*, of voor kleuren en dergelijke: *Verder valt op dat deze zalm een dieporanje kleur heeft, op het rode af*. Maar liefst met negatieve adjectieven toch. Interessant is nu dat je met deze constructie dus kunt nagaan of een adjectief negatief is. Je kunt hem, met andere woorden, als lakmoesstrip gebruiken.

Arie, je hebt nu de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. Oud genoeg om niet langer voorgelogen te worden dat je toewijding aan de wetenschap breed gewaardeerd wordt. De lakmoesstrip toont integendeel aan dat 'academisch' een negatieve connotatie heeft: *Vergeleken daarmee is Bouazza's aanpak tamelijk zwaar op de hand, op het academische af*. Zelfs Karel Van de Woestijne doet het: *Want nu is het wel waar, dat Magritte er uiterlijk verzorgd-normaal en voor de burgerij 'natuurlijk' uitziet op het academische af*. Ontluisterend.

Maar troost je: ik heb – met ingehouden adem – gezocht op *op het taalkundige af* en *op het linguïstische af* en heb, in het Twente News Corpus noch in Google, ook maar een enkele treffer kunnen vinden. Taalkunde op vakantie, zonder academische pretenties. Dat mag dus nog net, blijikbaar. Lidz & Williams zullen het graag horen.

Goldberg, Adele. 2006. *Constructions at work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.

Lidz, J. & A. Williams. 2009. 'Constructions on holiday'. *Cognitive Linguistics* 20: 177-189.

Van der Horst, J. 2013. *Taal op drift*. Amsterdam: Meulenhoff.